

قلمرو پوشش از نگاه ثقلین

لیلا آبروشن^۱

چکیده

مسئله حجاب که از جمله احکام شریعت مقدس اسلامی است به زنان دستور می دهد که در برخورد با مردان نامحرم در پوشش خود حدودی را رعایت کنند و از حریم عفاف خارج نشوند، این حکم همانند سایر احکام از ملاک ها و مصالحی پیروی می کند که از جمله مهمترین آن ها تامین کمال و آزادی زن، امنیت زن، تحکیم خانواده، سلامت اجتماعی و آرامش روانی و از همه مهمتر جلب جهت و رضایت الهی است. از این رو در این مقاله سعی شده است حدود پوشش و حجاب به استناد ثقلین یعنی آیات قرآن و سیره اهل بیت علیهم السلام بررسی قرار گیرد.

کلید واژه: پوشش اسلامی ، حجاب ، قرآن ، سیره اهل بیت

^۱ طلبه سطح ۲ حوزه ی علمیه الزهرا علیها السلام ارومیه

«حجاب» در معنای لغوی به پوشش اطلاق می‌شود؛ اما در آیات و روایات عمدتاً به پوشش کامل زنان در مقابل نامحرمان، به استثنای برخی مواضع، منصرف است. رعایت حجاب محصول میل به عفاف و متقابلاً حفظ حجاب، زمینه‌ساز تأمین و استمرار عفاف خواهد بود. حجاب به این معنا یکی از ضروریات فقه اسلامی و یکی از الزام‌های دینی برای زنان در ناحیه پوشش است. داشتن پوشش مناسب برای حضور در جامعه، به زنان منحصر نمی‌گردد. رعایت حجاب یا عفاف در سخن گفتن، راه رفتن، تعامل با نامحرمان، آرایش ظاهر، ژست‌های ظاهری، نوع پوشش، حفظ فاصله و... نیز از جمله مواردی است که به عنوان مکمل حجاب مصطلح و مورد توصیه شرع، به زنان توصیه شده است.

ثَقْلَيْنِ یا ثَقْلَيْنِ، به قرآن و اهل بیت اشاره دارد. پیامبر(ص) در حدیث ثَقْلَيْنِ، امتش را به پیروی از آنها سفارش کرده است.^۱ این واژه برگرفته از حدیث گفته‌شده است. ثَقْل در لغت به معنای بار ثَقْل به معنای سنگینی و ثَقْل به معنای شیء ارزشمند است. از این رو ثَقْلَيْنِ را دو شیء گران‌بها و باارزش معنا می‌کنند. واژه «ثَقْلَان» در آیه ۳۱ سوره الرحمن آمده است و مفسران مراد از آن را دو گروه جن و انس دانسته‌اند، در عین حال شماری، مراد از ثَقْلَان را قرآن و عترت (اهل بیت پیامبر) دانسته‌اند. پیامبر اسلام(ص) در حدیث ثَقْلَيْنِ، امت خود را به دستاویز قراردادن این دو شیء گران‌بها (قرآن و اهل‌بیت) که در میان آنان باقی می‌گذارد، سفارش کرده است تا هرگز گمراه نشوند. در برخی از نقل‌های این حدیث، پیامبر(ص) قرآن را ثَقْل اکبر، و اهل بیتش را ثَقْل اصغر معرفی کرده است. لیکن در مقاله پیشرو به بررسی قلمرو حجاب (پوشش) از منظر ثَقْلَيْنِ خواهیم پرداخت.

۱. ۱ نفیسی، «ثَقْلَيْنِ، حدیث»، ص ۱۰۳.

حجاب و پوشش در قرآن

حجاب اصطلاحی دینی به معنای پوشش ویژه زن است که خود را با آن از نامحرمان می‌پوشاند. این واژه در قرآن به کار رفته است که در یک آیه مراد از آن حجاب اصطلاحی است. تشریع حجاب در شرایع الهی و اسلام دارای حکمت‌هایی است مانند: پاسخ به نیاز فطری عفت‌طلبی؛ ایجاد امنیت برای زنان؛ تزکیه و طهارت. باید توجه داشت از همان آغاز خلقت بشر پوشش در میان انسان‌ها بوده و همه افراد و ملل به شکل‌هایی گوناگون از نوعی حجاب بهره گرفته‌اند و در تمام ادیان و اقوام نیز به نوعی قانون حجاب وجود داشته است.^۱ شبهاتی درباره حجاب مطرح شده است مانند: استثمار زنان؛ مخالفت داشتن با تمدن؛ سلب آزادی زن؛ رکود فعالیت‌ها؛ افزایش التهاب‌ها و حساسیت‌ها و... که به تمامی آنها پاسخ داده شده است. آیات مربوط به موضوع حجاب در دو سوره از قرآن آمده است، یکی سوره نور و دیگر سوره احزاب. در ادامه به بیان بررسی این آیات پرداخت خواهیم کرد.

آیه ۳۱ سوره نور

چند آیه قبل از آن آیه متعرض وظیفه اذن گرفتن برای ورود در منازل است و در حکم مقدمه این آیه می‌باشد. تفسیر آیات را از آنجا شروع می‌کنیم:

^۱ مطهری، مسئله حجاب، ۱۳۸۶ ش، ص ۱۵.

«یا ایها الذین آمنوا لا تدخلوا بیوتا غیر بیوتکم حتی تستانسوا وتسلموا علی اهلها ذلکم خیر لکم لعلکم تذكرون (۲۷)»^۱

فان لم تجدوا فیها احدا فلا تدخلوها حتی يؤذن لکم وان قیل لکم ارجعوا فارجعوا هو ازکی لکم والله بما تعملون علیم (۲۸)^۲

لیس علیکم جناح ان تدخلوا بیوتا غیر مسکونۃ فیها متاع لکم والله یعلم ما تبدون وما تکتُمون (۲۹)^۳.
قل للمؤمنین یغضوا من ابصارهم ویحفظوا فروجهم ذلک ازکی لهم ان الله خبیر بما یصنعون (۳۰)^۴
وقل للمؤمنات یغضن من ابصارهن ویحفظن فروجهن ولا یدین زینتهن الا ما ظهر منها ولیضربن بخمرهن علی جیوبهن ولا یدین زینتهن الا لبعولتهن او آبائهن او آباء بعولتهن او ابنائهن او ابناؤ بعولتهن او اخوانهن او بنی اخوانهن او بنی اخواتهن او نسائهن او ما ملکت ایمانهن او التابعین غیر اولی الاربعۃ من الرجال او الطفل الذین لم یظهروا علی عورات النساء ولا یضربن بارجلهن لیعلم ما یخفین من زینتهن وتوبوا الی الله جمیعا ایها المؤمنون لعلکم تفلحون (۳۱)^۵.

ای کسانی که ایمان آوردید! به خانه دیگران داخل نشوید مگر آنکه قبلاً آنان را آگاه سازید و بر اهل خانه سلام کنید این برای شما بهتر است. باشد که پند گیرید. اگر کسی را در خانه نیافتید داخل نشوید تا به شما اجازه داده شود. اگر گفته شد باز گردید، بازگردید که پاکیزه تر است برای شما. خدا بدانچه انجام می‌دهید داناست. باکی نیست که در خانه‌هایی که محل سکنا نیست و نفعی در آنجا دارید (بدون اجازه) داخل شوید. خدا آنچه را آشکار می‌کنید و آنچه را نهان می‌دارید آگاه است. به

^۱ نور / سوره ۲۴، آیه ۲۷

^۲ نور / سوره ۲۴، آیه ۲۸

^۳ نور / سوره ۲۴، آیه ۲۹

^۴ نور / سوره ۲۴، آیه ۳۰

^۵ نور / سوره ۲۴، آیه ۳۱

مردان مؤمن بگو دیدگان فرو خوابانند و دامن‌ها حفظ کنند. این برای شما پاکیزه تر است. خدا بدانچه می‌کنید آگاه است. به زنان مؤمنه بگو دیدگان خویش فرو خوابانند و دامن‌های خویش حفظ کنند و زیور خویش آشکار نکنند مگر آنچه پیداست، سرپوشه‌های خویش بر گریبان هابزنند، زیور خویش آشکار نکنند مگر برای شوهران یا پدران یا پدر شوهران یا پسران یا پسر شوهران یا برادران یا برادرزادگان یا خواهر زادگان یا زنان یا مملوکانشان یا مردان طفیلی که حاجت به زن ندارند یا کودکانی که از راز زنان آگاه نیستند (یا بر کامجویی از زنان توانا نیستند) و پای به زمین نکوبند که زیورهای مخفی شان دانسته شود. ای گروه مؤمنان! همگی به سوی خداوند توبه برید، باشد که رستگار شوید.

مفاد آیه اول و دوم این است که مؤمنین نباید سر زده و بدون اجازه به خانه کسی داخل شوند. در آیه سوم مکان‌های عمومی و جاهایی که برای سکونت نیست از این دستور استثنا می‌گردد. سپس دو آیه دیگر مربوط به وظایف زن و مرد است در معاشرت با یکدیگر که شامل چند قسمت است:

۱. هر مسلمان، چه مرد و چه زن، باید از چشم چرانی و نظر بازی اجتناب کند.
۲. مسلمان، خواه مرد یا زن، باید پاکدامن باشد و عورت خود را از دیگران بپوشد.
۳. زنان باید پوشش داشته باشند و آرایش و زیور خود را بر دیگران آشکار نسازند و در صدد تحریک و جلب توجه مردان برنیایند.
۴. دو استثنا برای لزوم پوشش زن ذکر شده که یکی با جمله «ولا یبدین زینتهن الا ما ظهر منها» بیان شده است و نسبت به عموم مردان است و دیگری با جمله «ولا یبدین زینتهن الا لبعولتهن...» ذکر شده و نداشتن پوشش را برای زن نسبت به عده خاصی تجویز می‌کند.

بسیار کامل تر داشت. در توصیف پوشش آن حضرت در حادثه غصب فدک می خوانیم: «...لَأَتَتْ خِمَارَهَا عَلَى رَأْسِهَا وَ اَشْتَمَلَتْ بِجِلْبَابِهَا وَ اُقْبَلَتْ فِي لَمْعٍ مِنْ حَفَدَتِهَا وَ نِسَاءِ قَوْمِهَا تَطَأُ ذُيُولَهَا»^۱؛ (مقنعه خود را بر روی سر می انداختند [می پیچاندند] و سرتاسر خود را با چادرشان می پوشاندند همراه با جمعی زنان قبیله خود راه افتادند در حالی که دنباله دامن شان روی زمین می کشید).

ظاهراً این عبارت بدین معنا بوده که حضرت صدیقه هنگام خارج شدن از خانه صورت خود را با پوششی غیر از چادری که به سر می انداختند می پوشاندند و پوشش مبارک شان به حدی بلند بوده که مقداری از آن بر زمین کشیده می شده است.

علاوه بر صدیقه طاهره، دختر ایشان یعنی حضرت زینب (سلام الله علیها) نیز در تمام حیات پربرکت شان، از والاترین اسوه های عفاف و حیا برای زنان مسلمان بوده اند. این مسأله بعد از حادثه دردناک عاشورا در منابع تاریخی برجسته تر منعکس شده است. ایشان در مجلس یزید و ضمن خطبه معروف شان برای پاسداری از مرزهای حیا و عفاف این گونه بر سر یزید فریاد زد که: «أَمِنْ الْعَدْلِ يَا ابْنَ الطُّلُقَاءِ تَخْدِيرُكَ حَرَائِرَكَ وَإِمَاءَكَ وَ سَوْفَكَ بَنَاتِ رَسُولِ اللَّهِ سَبَايَا قَدْ هَتَكَتِ سُتُورَهُنَّ وَ أَبْدَيْتِ وُجُوهَهُنَّ تَحْدُو بِهِنَّ الْأَعْدَاءُ مِنْ بَلَدٍ إِلَى بَلَدٍ وَ تَسْتَشْرِفُهُنَّ الْمَنَاقِلُ وَ يَتَبَرَّزْنَ لِأَهْلِ الْمَنَاهِلِ وَ يَتَصَفَّحُ وُجُوهَهُنَّ الْقَرِيبُ وَ الْبَعِيدُ وَ الْغَائِبُ وَ الشَّهِيدُ وَ الشَّرِيفُ وَ الْوَضِيعُ وَ الدَّنِيُّ وَ الرَّفِيعُ لَيْسَ مَعَهُنَّ

مِنْ رِجَالِهِنَّ»^۲؛ (آیا از طریق عدالت است که ای پسر آزادشدگان که زنان و کنیزان خود را در پس پرده داری و دختران رسول خدا را چون اسیران شهر به شهر بگردانی؟ همانا پرده وحشت و حرمت ایشان را هتک کردی و ایشان را از پرده برآوردی و در منازل و آبشخورها به همراهی دشمنان کوچ دادی و مطمع نظر هر نزدیک و دور و وضع و شریف ساختی در حالتی که از مردمان و پرستاران

^۱ الإحتجاج علی أهل اللجاج، طبرسی، احمد بن علی، چاپ اول، ج ۱، ص ۹۷.

^۲ همان، ج ۲، ص ۳۰۸.

ایشان کسی با ایشان نبود). در اینجا مشخص می شود که چگونه حضرت زینب(س)، یکی نابخشودنی ترین خطاهای یزید را کشف حجاب زنان کاروان اسیران و مختلط کردن شان با مردان می داند.

مطالعه سیره اهل بیت(علیهم السلام) نشان می دهد که حضرات معصومین در مقام توصیه مردم به حفظ حجاب به وظیفه روشنگرانه خود در بیان آموزه های دینی می پرداختند و علاوه بر آن در مقام رعایت پوشش شرعی، با التزام عملی به این حکم شرعی، در صدد ارائه الگویی کامل از پوشش مطلوب زنان بودند.

بیانات و توصیه های اخلاقی معصومین راجع به حجاب واکنش حضرات معصومین به پوشش زنان جامعه پیرامون خود و توصیه آنها به رعایت حجاب و عفاف و حیاء، با مطالعه روایات به جا مانده از آنها به روشنی مشخص می شود. برای مثال می توان به حساسیت آن حضرات به موضوع حیاء و عفاف و جایگاه این موضوع مهم در گفتارهای ایشان اشاره کرد تا آنجا که در این گفتمان تربیتی، حیاء نیکوترین پوشش دین و عفاف برترین عبادت معرفی می شود. احادیث و بیانات معصومین راجع به این موضوع بسیار زیاد هستند و علاوه بر این دسته از احادیث، بیانات دیگری نیز در جوامع حدیثی وجود دارد که قدر مشترک شان، تشویق مردم به رعایت پوشش شرعی و بیان حدود و ثغور آن است.

حساسیت ویژه معصومین و مقابله با بی عفتی در کنار بیانات و توصیه های اخلاقی راجع به حجاب، حضرات معصومین، حساسیت های ویژه عملی و برخوردهای جدی ای نیز با مسأله بی عفتی داشتند. امیرالمومنین(علیه السلام) در زمانی که خلیفه بودند، در نکوهش مردان عراق فرمود: «يَا أَهْلَ الْعِرَاقِ نَبَّئْتُ أَنَّ نِسَاءَكُمْ يُدَافِعْنَ الرِّجَالَ فِي الطَّرِيقِ أَمَا تَسْتَحْيُونَ؟» (ای مردم عراق، به من خبر رسیده که زنان شما در راه ها به مردان تنه می زنند، [چرا عکس العملی نشان نمی دهید] آیا حیا نمی کنید). سیاق خطاب امام در اینجا نشان می دهد که حضرت شان از جایگاه حکومت و برای محافظت از

اخلاق و حیای عمومی چنین سرزنشی را متوجه سهل انگاری عراقیان کرده است. از آن حضرت در حدیث دیگری نقل شده که خطاب به همان مردان عراقی فرمود: «أَمَّا مَا تَسْتَحْيُونَ وَ لَا تَغَارُونَ نِسَاءَكُمْ يَخْرُجْنَ إِلَى الْأَسْوَاقِ وَ يَزَاحِمْنَ الْعُلُوجَ»؛ (آیا شرم نمی کنید و به غیرت نمی آیید که زنان تان راهی بازارها و مغازه ها می شوند و با افراد بی دین برخورد می کنند؟).

روایت تاریخی دیگری که در این باره می تواند برای ما بسیار راهگشا باشد، روایتی است که راجع به حادثه ای در حجه الوداع پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) گزارش شده است. در این روایت تاریخی می خوانیم که در حجه الوداع زنی جوان و زیبا از طایفه خثعم برای پرسیدن مسئله ای به حضور پیامبر (ص) رسید و در آن حال فضل بن عباس پسر عموی حضرت پشت سر ایشان سوار بود. نگاه هایی میان آن زن و فضل رد و بدل شد. پیامبر متوجه شد که آن دو به هم خیره شده اند و زن جوان به جای آنکه توجهش به جواب مسئله باشد همه توجهش به فضل است که جوانی نارس و زیبا بود. و از این رو رسول اکرم (ص) با دست خود صورت فضل را چرخانید.

از بعضی از روایات نیز استفاده می شود که در صدر اسلام بعضی از زنان، در امور مربوط به زنان (مسائل حجاب و امثال آن) نظارت داشتند؛ از جمله زنی به نام «سحراء بنت نهیک» که در بازارها گردش می کرد و امر به معروف و نهی از منکر می نمود.

رعایت حجاب در سیره شخصی خود معصومین اما در کنار این بیانات، سیره عملی و حیات شخصی خود اهل بیت (علیهم السلام) بهترین گواه اهمیت موضوع حیاء، عفاف و حجاب نزد آن حضرات است. مطالعه زندگی حضرت صدیقه طاهره، فاطمه زهرا (س) نشان می دهد آن حضرت، چه در گفتار و دعوت کلامی به مسأله عفاف و حجاب و چه در رعایت این واجب شرعی، چه جایگاه رفیعی برای این آموزه اسلامی قائل بودند. آن حضرت در توصیه ای تربیتی به زنان می فرمایند: «خَيْرٌ لِلنِّسَاءِ أَنْ لَا

يَرَيْنَ الرَّجَالَ وَ لَا يَرَاهُنَّ الرَّجَالَ» ؛ (بهترین چیز برای زن آن است که مردی را نبیند و نیز مورد مشاهده مردان قرار نگیرد).

نتیجه گیری

موضوع حجاب از جمله مباحث مهم و بنیادی در قرآن کریم و سیره معصومین است. در این مقاله قلمرو حجاب از منظر ثقلین بررسی شد. توجه به آیات حجاب و ترتیب نزول آنها همچنین روایات معصومین نشان میدهد که حکم حجاب، یک باره اعلام نشده، بلکه کم کم و با گذشت زمان و آماده شدن زمینه نازل شده است. تمایل به پوشیده بودن را از امور فطری و درونی انسان دانسته شده که از آغاز خلقت آدم و حوا در نهاد انسان به ودیعه گذاشته شده است. خداوند در قرآن به پیامبر اسلام (ص) خطاب میکند که به مردان و زنان با ایمان فرمان دهد تا برای پاسداشت پاکی ها و فضایل و رسیدن به کمال، نگاه های خویش را از نامحرم فروکاهند و دامان (عورت) خویش را بپوشانند و به زنان با ایمان فرمان دهد که اندام ها و زینت هایشان را در برابر نامحرمان آشکار نکنند و خود را با مقنعه ها و چادرهایشان بپوشانند و با حفظ حریم در برابر مردان نامحرم و پرهیز از هرگونه رفتار تحریک آمیز، سلامت جامعه را پاسداشته و خود را نیز از آزارها و مزاحمت های هوسرانان مصون و محفوظ دارند. قلمرو و محدوده پوشش به روشنی در آیات و روایات بیان شده که در احکام عملیه فقه های شیعه به صورت کامل نمود دارد. روایات منقول از معصومان (ع) در تفسیر آیات حجاب و همچنین شان نزول این آیات نیز موید و مکمل همین معناست.

۱. قرآن کریم ، ترجمه مهدی الهی قمشه ای ، تهران: گلبان ، ۱۳۸۰.
۲. الحرائی ، حسین بن شعبه ، تحف العقول ، تصحیح علی اکبر غفاری ، قم : جامعه مدرسین ۱۳۶۳.
۳. بابایی ، احمد علی . برگزیده تفسیر نمونه . تهران: دارالکتب الاسلامیه ، چ ۹ ، ۱۳۸۰ ، ج ۳.
۴. بیرقی اکبری ، محمد رضا . تحلیلی نو و عملی از حجاب در عصر حاضر . اصفهان : پیام عزت ، ۱۳۷۷.
۵. شجاعی ، محمد . درو صدف . قم : محیی ، چ ۵ ، ۱۳۸۵.
۶. عمید ، حسن . فرهنگ عمید . تهران : امیر کبیر ، ۱۳۶۷.
۷. قریشی ، علی اکبر . قاموس قرآن . تهران : دارالکتب الاسلامیه ، ۱۳۷۸ ، ج ۵ ، ج ۱.
۸. محمدی آشنانی ، علی . حجاب در ادیان الهی . قم : اشراق ، ۱۳۷۳.
۹. محمدی ری شهری ، محمد . میزان الحکمه . ترجمه حمید رضا شیخی . قم : دارالحديث ، ۱۳۷۷ ، ج ۱۳.
۱۰. محمدی نیا ، اسداله . بهشت جوانان . قم : سبط اکبر علیه السلام ، چ ۱۹ ، ۱۳۸۳.
۱۱. مصطفوی ، حسین . التحقيق فی کلمات القرآن . تهران : بنگاه ترجمه و نشر کتاب ، ۱۳۶۰ ، ج ۳.
۱۲. مطهری ، مرتضی . مسئله حجاب . تهران : نشریه انجمن اسلامی . ۱۳۵۳.
۱۳. طباطبایی یزدی ، سید محمدکاظم ، العروة الوثقی ، قم ، مؤسسه النشر الاسلامی ، چاپ اول ، ۱۴۱۹ ق.
۱۴. علامه حلی ، حسن بن یوسف ، مختلف الشیعه ، قم ، مؤسسه النشر الاسلامی ، ۱۴۱۳ ق.
۱۵. فاضل مقداد ، مقداد بن عبدالله ، کنز العرفان فی فقه القرآن ، تهران ، انتشارات مرتضوی ، ۱۳۷۳ ش.
۱۶. مرعشی نجفی ، سید شهاب الدین ، منهاج المؤمنین ، قم ، کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی ، ۱۴۰۶ ق.
۱۷. مطهری ، مرتضی ، حقوق زن در اسلام ، قم ، انتشارات صدرا ، چاپ هفتاد و سوم ، ۱۳۸۶ ش.
۱۸. مکارم شیرازی ، ناصر ، تفسیر نمونه ، قم ، دار الکتب الاسلامیه ، ۱۳۷۴ ش.
۱۹. مکارم شیرازی ، ناصر ، کتاب النکاح ، قم ، مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع) ، چاپ اول ، ۱۴۲۴ ق.
۲۰. نجفی ، محمدحسن ، جواهر الکلام ، بیروت ، دار إحياء التراث العربی ، چاپ هفتم ، ۱۳۶۲ ش.
۲۱. وشنوی قمی ، محمدقوام ، الحجاب فی الاسلام ، قم ، مطبعة الحکمة ، ۱۳۷۹ ق.